

Părintele Dumitru Stăniloae – „clasic” al teologiei secolului XX și misiunea teologiei în Biserică și societate* (II)

Arhid. prof. dr. Ioan I. ICĂ Jr.

Orice estimare progresivă a ceea ce se vrea a fi scopul și misiunea contemporană a teologiei ortodoxe trebuie să plece de la o cunoaștere cât mai lucidă și necompletă a lumii în care trăim. Iată o fișă sumară a lumii noastre de după 1989, lume confruntată cu un fenomen social fără precedent în trecut și care antrenează o imensă mutație civilizațională a cărei înțelegere este vitală pentru viața și misiunea Bisericii în noul mileniu creștin.

Mutația socialului

Marcată de mutații tehnologice amănunțite, de creșterea dezordinilor și destrămarea coeziunii sociale, de terorism, de violență, de forme noi de sărăcie, demoralizare și marginalizare, de creșterea pericolelor ecologice, lumea contemporană este o lume în curs de globalizare în primul rând ca rezultat al unei profunde mutații economice cu grave consecințe nu doar sociale și culturale, ci mai ales ontologice și existențiale. Este vorba în esență de trecerea de la economia capitalismului industrial „clasic” (secolele XIX-XX) la economia capitalismului financiar informatizat al pieței globale. Dacă anii '70 ai secolului XX au fost anii întreprinderilor multinaționale cu prelungiri tentaculare, dar cu un centru localizabil, anii '80 au fost martorii apariției întreprinderilor globale pe fondul transformării economiei reale în economie financiară. Scopul economiei devine producerea și acumularea monetară, totul se reduce la valoarea de schimb, banul e operatorul absolut, mijloc și finalitate absolută a proceselor economice, iar fluxurile financiare sunt esența economiei. Apar astfel imperii economice de tip nou în finanțe, comerț, informatică și mass-media care-și mută locurile de producție, își deplasează electronic capitalurile de la un capăt la altul al planetei, ascultând exclusiv de legea profitului. În noua lume globalizată, economicul și tehnologicul se impun în fața tuturor celorlalte domenii: politic, social, cultural, religios, toate în declin.

* Continuare din numărul precedent 7-12/2003, comunicare susținută la Congresul Național al Facultăților de Teologie Ortodoxă – Durău 8-10 septembrie 2003.

Apare, prin urmare, un nou tip de totalitarism de natură economică al noilor regimuri „globalitare”, în care piața guvernează, iar statele doar administrează, nu mai controlează schimburile, fluxurile de bani, de informații și mărfuri, nu mai au puterea de a se opune piețelor și băncilor. O bogăție fabuloasă acționează liber în ciberspațiul geofinantei, fără contract social, fără control, sancțiuni, legi, afară de profit. Decizii capitale privind investigațiile, locurile de muncă, cultură, educație, protecția mediului etc. sunt astfel transferate din sfera publică în sfera privată a întreprinderilor globalitare. Se produce o mutație clară a puterii spre economie, finanță, tehnologie și medii (A. Toffler, 1995). Lozinca globalizării ar putea fi „Toată puterea piețelor!”.

Expresia ideologică cu pretenții universaliste a capitalismului financiaro-informatizat globalizat este doctrina unică a ultraliberalismului economic, singura autorizată după prăbușirea comunismului. Veritabil dogmatism modern, acesta reprezintă, de fapt, o „derivă totalitară” (M. Schooyans, 1991) a liberalismului clasic fuzionat cu elemente de marxism și colectivism, urmărind realizarea unei economii a eficienței pure, pragmatice, eliberate de orice considerente umane, sociale sau culturale (marginalizate și stigmatizate ca producătoare de regres și ineficiență) pentru a impune un model nou de societate și de om, bazate integral pe economism, pe totalitarismul pieței și dictatul mediilor.

Gravitatea ultraeconomismului liberal, care e ideologia dogmatică a globalizării, stă în faptul că preconizează triumful eficienței economice cu prețul distrugerii coeziunii sociale, a destrămării statelor și națiunilor, și a dizolvării și fragmentării culturii. Succesele macroeconomice accentuează inegalitățile și haosul social, distrug fragilul echilibru ecologic al planetei și biosistemele ei regionale, iar în plan etic și cultural conduc la diluarea vieții în surogatele de libertate oferite de consum și de mass-media; netrăită sau prost trăită în afara culturii adevărate, viața irupe în formele aberante ale barbariei (M. Henry, 1987).

Cucerită de piață, dopată de televiziune, sport sau internet, lumea globalizată trăiește în același timp, pe fondul unei crize generale a sensurilor vieții, un dezastru educațional și cultural global, simptom îngrijorător, dar sigur, al barbarizării societății viitorului. Cultura tradițională (antropologică) a societăților dispare sau se prefacă în spectacol și marfă, cultura umanistă e eliminată tot mai mult de tehnosciența invadatoare și transformată într-o pseudo-știință; în locul unei transmițeri formative, cultura științifică se ultraspecializează, și toate fac locul mediocrității absolute a culturii de masă și de consum vehiculate de mediile electronice contemporane. „Globalizarea” riscă astfel să devină agentul „sfârșitului istoriei” și bascularea civilizației umane prin crearea „ultimului om” (Kojève, 1974/ Fukuyama, 1992): „omul mondial”, *homo economicus* pur – omul atomizat care trăiește numai pentru producție și consum – golit de cultură, politică, sens, conștiință, religie și orice transcendență. Produs al unei veritabile inginerii sociale și ideologice, el este rezultatul final al mondializării economiei, al distrugerii generalizate a culturilor atât tradiționale, cât și moderne, de tăvălugul comunicațiilor, al speculațiilor financiare și al tehnologiilor digitale. Rezultatul final este anihilarea diversității personale a indivizilor, nivelarea culturilor tradiționale și a celei umane și producerea unui „om recent”, postmodern, în același timp golit de orice

transcendentă („Cer”, valori etc.) și dezrădăcinat din identitatea sa naturală, culturală („Pământ”), nivelat și aservit conformist tehnoscienței și economiei pieței libere globalizate. Instrumentul economic al globalizării este piața totală, iar cel ideologic cuprinde deconstructivismul „corectitudinea politică”, feminismul și multiculturalismul. Omul „tradițional” al Evului Mediu, organizat corporatist pe baza principiului ierarhiei impus de legea divină și naturală, a fost urmat de omul „modern” organizat democratic prin legea socială de statele naționale; omul „recent” globalizat (post-modern) este organizat minoritar, descentrat atât interior, cât și social (H. R. Patapievi, 2002). Cert este că asistăm, pe de o parte, la decesul identității religio-culturale și a figurii sociale ierarhice a omului tradițional, iar, pe de altă parte, la subversiunea identității național-politice și a figurii democratice a omului modern.

Mutația umanului

Rădăcinile proceselor care au condus la formarea noii identități a „omului recent” economic și minoritar al globalizării sunt mai profunde. În joc este un conflict ontologic între realitatea naturală a lumii „create” și a omului (re) „născut” din Dumnezeu, al creștinismului, al metafizicilor religioase și al revelației iudeo-creștine, pe de o parte, și, pe de altă parte, realitatea tehnică „produsă” artificial de un om, el însuși „făcut” în retortele ingineriilor sociale, politice, economice, iar, mai nou și mai grav, genetice. În esență, este vorba de metamorfozele procesului de secularizare desfășurat începând cu secolul XIV (cf. J. Milbank, 1990), *globalitatea* reprezentând faza lui ultimă. Acest proces de secularizare – în dublul sens al lui „saeculum” de lume și de veac/timp, deci de mundanizare și temporalizare a existenței – s-a desfășurat în etape. Plecând de la secularizarea științifică a Cerului și Pământului din Crezul niceo-constantinopolitan în orizontul spațial infinit și exterior al unor obiecte fizice, teologiei creștine, devenite deja metafizică în scolastica nominalistă târzie, i-a luat locul într-o primă fază teologia politică a modernității incipiente, pentru ca într-o ultimă fază, cea a modernității târzii (post-modernității) actuale, teologia politică să fie înlocuită cu idolatria economicului și teologiile „diferenței culturale”. Revelației și Bisericii i-au succedat într-o primă etapă a secularizării rațiunea și statul național, înlocuite, la rândul lor, în etapa actuală a secularizării totale de tehnica digitală și piața totală. Lupta rațiunii și a statului modern împotriva teologiei, tradiției, religiei și Bisericii s-a transformat azi în lupta economiei și a tehnicii atât împotriva statului, cât și a Bisericii/religiilor/tradițiilor, pregătind triumful omului „recent” atât asupra credinciosului pios, cât și a cetățeanului liber. Credinciosului medieval i-a luat locul cetățeanul, pentru ca astăzi acesta din urmă să se dizolve în omul „minoritar” recent, lipsit de orice „pământ și cer” (Heidegger) și de medierea lor liturgică (J.-Y. Lacoste), de orice transcendentă și înrădăcinare, redus la fluxul temporal al producției și consumului, în care ființa este confiscată nihilist de posesiune ca esență a puterii. Redus la imediat și la necesitate, omul recent globalizat e singur, fără apărare, atât împotriva manipulărilor tehnico-economice, cât și a forțelor oarbe ale instinctelor și agresivității, ale concupiscentei și violenței.

Destin istoric al modernității târzii, piața și mass-media confiscă total munca și timpul oamenilor – care, de dragul lui *a consuma, a vedea, a se distra*, uită să conjuge verbele esențiale: *a fi, a gândi, a se ruga*. Mutația este însă mult mai profundă și se petrece în plan ontologic prin reducerea nihilistă a ființelor la obiecte și marfă și a ființei (*etre*) înseși la bunăstare (*bien-etre*) sau la simpla valoare de schimb.

Mai degrabă decât în „sfârșitul istoriei”, civilizația informațională ne conduce, se pare, accelerat spre un „viitor postuman” (Fukuyama, 2002). Virtualul absoarbe realul și umanul, anulează spațiul și timpul prin instantaneitatea informației și a mediilor electronice. Virtualitatea hipersațiului mediatic desființează pretutindeni mișcarea reală a istoriei proiectându-ne în trans-istoric, în trans-politic, trans-economic (J. Baudrillard, 2000).

Mutația religiosului

Destinul religiilor în lumea globalizată este simptomatic: fie se repliază colectiv, identitar și antimodern în mișcări extreme de tip integrist sau fundamentalist, cu caracter radical, fie se dizolvă într-o religiozitate individuală difuză, relativistă, anonimă și sincretistă, dezangajată eclezial și politic. Asistăm astfel actualmente la o dublă descompunere și reducere – și implicit secularizare – a religiosului: politic-naționalistă sau psihologic-individualistă, cu alte cuvinte la o dizolvare a lui în sentimente fie colective, instrumentate politic și economic, fie private și centrate pietist și egocentric pe fericirea individuală. Sociologii identifică fenomene generale de declin ale religiilor instituite, și de proliferare a religiozităților paralele sub forma unei nebuloase mistico-ezoterice, a unei spiritualități magice, terapeutice; desprinse de orice instituții și tradiții religioase, ele reprezintă o descompunere și secularizare individualistă a oricărei religiozități, o mutație nihilistă a religiosului caracterizată prin apariția „religiilor fără Dumnezeu”. Analistii subliniază declinul și reculul simultan în Occident atât al creștinismului, cât și al marxismului, generate în fond de o slăbire generală a tradiției iudeo-creștine, fie în expresia ei religioasă (Biserica), fie în forma ei ideologic-secularizată (politicul democratic modern). Creștinism și secularism, credință și rațiune, teologie și politică, Biserică și stat decad împreună o dată cu pierderea speranței și a percepției unui timp liniar, orientat evolutiv și eshatologic, în favoarea unei religiozități și înțelepciuni atemporale, apolitice, cosmopolitice și privatizate. Procese similare au loc inclusiv în interiorul creștinismului care se descompune în fragmente de cultură recompuse apoi după legile unei improvizații și eclecticism privat. În ciuda eforturilor misionare ale instituțiilor ecleziale, tendința generală este spre un creștinism tot mai dereglat, difuz, implicit și improvizat. Atât credincioșii practicanți, cât și necredincioșii militanți reprezintă minorități, majorității fiind adepții unui creștinism difuz, fuzionat cu credințe paralele, fluctuante și nesigure dogmatic. Declarația de apartenență confesională și chiar practica riturilor de trecere (botez, cununie, înmormântare) este doar parțial motivată religios, ținând mai degrabă de statutul de repere simbolice și istorice în constituirea unor identități individuale și colective. La acest nivel de apartenență religioasă la Biserică, unitatea exterioară

a riturilor este perfect compatibilă cu o diversitate deconcertantă de credințe, practici și valori paralele, de cele mai diferite extracții (reîncarnare, astrologie, ezoterism, parapsihologie), privitoare la Dumnezeu, la suflet, la viața după moarte etc.; evident, acestea au foarte puține lucruri în comun cu ortodoxia normativă. De exemplu, „Dumnezeu” nu mai înseamnă neapărat Sfânta Treime, ci la fel de bine o „energie” cosmică, Hristos nu mai e neapărat Fiul lui Dumnezeu întrupat și înviat, ci un „inițiat”, un „iluminat” etc. Imaginarul celor ce se declară creștini în lumea globalizată este cel mai adeseori un „imaginar dezmembrat”, compus din elemente creștine, cosmice, elemente ținând de un eu sublimat și de valori ipostaziate (iubire, nonviolență, libertate etc.), combinațiile fiind reglate de o logică pragmatică și afectivă, și ținând nu atât lumea de dincolo, ci de dezvoltarea și bunăstarea personală, optimizarea și fericirea personală aici, pe pământ.

Situația Ortodoxiei

Cazul Bisericii Ortodoxe prezintă câteva caracteristici speciale care trebuie evidențiate și reținute în acest context. Prin forța împrejurărilor istorice, tradiția ei a asumat figura imperial-ierarhică bizantină pe care a greșit-o ulterior pe un fond rural, arhaic, generând un creștinism „cosmic” și o Ortodoxie populară. În cazul poporului român, aceasta a fuzionat cu așa-numita „lege românească” funcționând vreme de secole atât ca identitate religioasă, cât și națională a românilor, atât în cursul primului mileniu creștin – epoca creștinismului universal –, cât și în cel de-al doilea mileniu – epoca creștinismului scindat și dezbinat confesional. Pe structura ierarhic-rurală, tradițională și holistă a creștinismului ortodox românesc, s-a greșit începând cu secolul XIX o civilizație modernă, democratic-urbană, bazată pe principiul separației și al specializării domeniilor și funcțiilor sociale, și care și-a propus să transforme prin reforme „satul” tradițional românesc într-un „stat” modern democratic.

În fața unei post-modernități hipertehnificate, funciar lipsite de orice transcendență și înrădăcinare, Biserica Ortodoxă se prezintă însă – trebuie recunoscut și conștientizat acest fapt – cu o figură socială și intelectuală moștenită din trecut, inadaptată la dimensiunile și gravitățile considerabile ale provocărilor actuale: o figură izolată de destinul social și cultural al omului modern, bântuită de fantasmăle trecutului, de nostalgii paseiste, bizantino-rurale și reverii sentimentale de o reflecție autentică și un veritabil; suflul social și intelectual inspirațional. Riscul este acela de a juxtapune pur și simplu nihilismului unei tehnocrații tot mai dominante în spațiul public și social un misticism magic și un pietism privat, axat pe utopiile evazioniste ale interiorității și salvării măcar a sufletului într-o lume tot mai anarhică, a cărei corporalitate va deveni tot mai aplatizată de ravagiile globalismului. Or, teoretic vorbind, singura șansă de a rezista eficient colapsului ontologic nihilist al „ultimului om” și „viitorului nostru post-uman” este acela de a explicita și articula ontologia paradoxală divino-umană, transcendent-imanentă și personalist-comunitară implicită în credința Bisericii creștine, cu figura sociologică și instituțiile modernității clasice: știință, capitalism, democrație liberală. Recursurile magice la tradiție și la o figură sociologică revoluționară, oricât de

venerabilă și respectabilă, nu pot fi opuse eficient nihilismului și barbariei. Falsificarea metafizică tradiționalistă, fariseică sau zelotistă, a Tradiției e la fel de păgubitoare ca și respingerea ei. Logicii clericale a instituției care se autopromovează exclusivist și identitar îi trebuie preferată dinamica relațională a Revelației. Trăgând toate consecințele practice ce decurg din natura de kenoză a Economiei Întrupării și din natura relațională de comuniune a Treimii care e Dumnezeu Cel Viu, Biserica și Tradiția în creștinism nu au voie să se propovăduiască pe ele însele, ci pe Hristos Cel Viu, Viața și Lumina, nu doar al Bisericii (și nu doar Ortodoxe), ci al întregii lumi. Biserica există și creștinii sunt chemați de Dumnezeu pentru a fi sufletul, lumina și sarea pământului și a lumii (*Epistola către Diognet*). Biserica și creștinii au în acest sens câteva datorii nerealizate. Acestea sunt de fapt imperativele celui de-al treilea mileniu creștin, pentru ca el să nu fie colapsul nihilist al „ultimului om”, ci mileniul unei catolicități și ecumenicități panumane autentice – alternativă la globalizarea nihilistă: 1) asimilarea și depășirea din interior sau transfigurarea modernității; 2) asumarea teologică și spirituală a unității ecumenice a planetei și a umanității; și 3) elaborarea unui nou stil de viață spirituală și umană *în lume* (O. Clément, 1996).

O nouă figură „ad extra” a prezenței ortodoxe într-o lume globalizată nu se poate realiza însă practic decât cu un efort de a imagina o altă figură socială, de comuniune autentică, a Bisericii „ad intra” din perspectiva Revelației Vieții *gândind* din nou umanitatea și lumea în întregul lor în perspectiva dialogică a consubstanțialității lor originare și eshatologice. Dincolo de orice tentații jubiliare sau crispări apocaliptice, mileniul trei se deschide pentru creștinism în general și pentru Ortodoxie în special cu o provocare dramatică și o agendă copleșitoare.

Father Dumitru Staniloae – a classic of the 20th century theology and the mission of theology in the Church and Society (II)

The study „Father Dumitru Staniloae – a classic of the XXth century theology and the mission of theology in the Church and society” written by Rev. Prof. Dr. Ioan Ica Jr. (part two) continues with a thorough analysis of the human society concerning its connexion with the Church. A progressive evaluation of the task and mission of the Orthodox theology has to start from a lucid knowledge of the world today.

The author observes several mutations into the social background of humanity. First of all it is the mutation of the social. The world marked by economic war, technological breakdown and the obsession of financial sources becomes post-modern, neutralizing the „traditional man” and the „democratic man”.

The second chapter, „The mutation of the human”, speaks about the new religion of the recent man who replaces the three fundamental verbs of the traditional man to be, to think, to pray with to consume, to look, to enjoy.

The third chapter, „The mutation of the religious”, is a warning about the dissolution of the faith in God into a diversity of faiths, practices and parallel values (reincarnation, astrology, esoterism, parapsychology).

The chapter „The situation of Orthodoxy” speaks about the historical background of our Church. Through the historical circumstances the tradition of our Church assumed the Byzantine hierarchical heritage united with the so called „the Romanian law”, a rural, archaic context as a popular Orthodoxy. This reality was a real standpoint facing secularity but in the new challenge of diversity and globalization the Romanian Orthodox Church has to offer a different social figure, a real communion, thinking anew the humanity and the world from the perspective of their originary and eschatological consubstantiality.